

TINNEGIETERS UIT NOORD-BRABANT II

Voor kerkelijk gebruik werd het tin als niet waardevol genoeg beschouwd. In de inventaris van de Sint-Lambertuskerk te Helmond uit 1652 komt wel veel koper voor, maar van tin slechts „8 tinnen pullen”²⁹⁾. Uit de schuurkerken van de 18de eeuw is echter nogal wat tin bewaard, tinnen cibories, kelken en ampullen³⁰⁾.

Ook op min of meer afgelegen plaatsen werd in de eerste helft van de 19de eeuw tinnen huisgerei gebruikt. Uit de beschreven inboedel van de weduwe van Christiaan van der Ven te Gemert in 1819 blijkt, dat in de keuken aan tinnen voorwerpen nog aanwezig waren: 17 schotels, 22 teljooren, 2 waterpotten, 4 geneverkommetjes, 2 kannen, 1 theepot, 20 lepels, 3 peperbussen, 2 mostaardpotten, 1 boterdoos, 1 zoutvat, 1 suikerbakje, 2 kandelaars, 1 roompanneke, 4 maten, 1 crucifix, 2 deksels van kannen, „wegende zamen 116 ponden” = f 41.40; verder 8 aarden pinten, waarvan 3 met tinnen deksels, en 2 aarden kannen met tinnen deksels = f 1.50³¹⁾. Rond 1840 stonden in boerderijen te Eersel nog tinnen schotels en borden op de schouwlijst, terwijl de tinnen trekpote, de tinnen peperbus en het tinnen zoutvat op het broodkastje werd bewaard³²⁾. Juist dit gebruiksgoed is in de 20ste eeuw in de antiekhandel het meest verhandeld. Veel moeilijker te verwerven zijn de 17de-eeuwse zgn. „Rembrandtkannen” met een cilindrische halsverwijding en een enigszins versmalde voet; de echte Hollandse „Jan Steen-kannen” met een lange losstaande tuit, door een dekseltje afgesloten, zijn uitermate zeldzaam. Over deze modellen en over

²⁹⁾ A. M. Frenken, De St.Lambertuskerk te Helmond in handen der Hervormden, Bossche Bijdragen 5, 1922-23, p.217-220.

³⁰⁾ Het Bisschoppelijk Museum te 's-Hertogenbosch bezit aan tin o.a.: uit Erp een ciborie (inv. 222; geen merk), een kelk (inv. 232; geen merk) en twee ampullen (inv. 265; merk engel);

uit Leuth een ciborie (inv. 221; merken: engel en I G);

uit Sint-Oedenrode twee patenen (inv. 233; een met gekroonde roos, waarin F en op kroonrand H C; de andere met gekroonde roos, waaronder D, en Andreaskruis tussen F en O);

een wijwatersvaatje (inv. 243; gekroond roosstempel met S binnen de roos en I F S in de kroonrand);

uit Ravenstein twee ampullen (inv. 264; engelmerk);

uit Kessel twee ampullen met blad (inv. 268; in blad viermerk: 4 leeuwjes en gekroonde X);

een lage tinnen kom met een zoutvaatje(?) (inv. 337; staande bazuinengel, A D C en een viermerk: roos met RH, vliegende engel, staande leeuw en monogram IS of slang rond stam).

³¹⁾ M.A. van der Wijst, Het boerenbedrijf in Brabant anno 1819, Brab.Heem 14, 1962, p. 129.

³²⁾ H. Mandos, Een interessante brief over het interieur van een Brabantse boerderij in 1840, Brab. Heem 6, 1954, p.51-56.

brandewijnkometjes, papkometjes e.d. zijn allerlei inlichtingen te vinden bij Dubbe en Verster of in het kort bij Petra Clarijs³³). Ons onderzoek is gericht op Brabantse tingieters en hun werk.

's-Hertogenbosch

's-Hertogenbosch was enige eeuwen lang niet slechts een centrum van Brabantse goud- en zilversmeden maar eveneens van tingieters. Op 16 oktober 1503 gaf het stadsbestuur een keur aan het kramers- en tingietersgilde; een afzonderlijke „kaart” werd toen gemaakt voor de „neringhe ende natie van den Teengieters”³⁴). In de stadsrekeningen van 1547-1548 worden de keurmeesters van de tingieters dan ook afzonderlijk vermeld³⁵). De stad had in 1509-1510 te Antwerpen en elders 877½ pond tin aangekocht³⁶).

De te 's-Hertogenbosch vervaardigde platte schotels en oorkommen moesten van „fijn tin” (met ca. 10% lood) worden gemaakt en van de voorgeschreven merken worden voorzien. „Onfijn tin”, ook „kannetin” of „keurtin” genoemd, bestond te 's-Hertogenbosch in 1503 voor 66²/₃% uit tin en voor 33¹/₃% uit lood; het heette ook „graeuw werck”. Het „half stoff”, waaruit de deksels en de handvatten van de kannen werden vervaardigd, bestond voor de helft uit lood³⁷). De Bossche kannemakers mochten volgens de keur van 1503 geen andere stempels zelf bezitten dan „een teeken metten boom (stadswapen), een metten hamer metten croonen (kwaliteitsteken) ende zijn eigen teecken (meesterteken)”. Op de bodem van de platte schotels werden het herkomstteken en het meesterteken geslagen, terwijl het kwaliteitsteken op de rand moest staan³⁸). Het onfijne tin werd te 's-Hertogenbosch niet voorzien van het stadswapen, maar alleen van het meesterteken, terwijl elders meestal het stadswapen op dit keurtin voorkwam; het meesterteken gaf dan door het ontbreken van andere merken tevens de kwaliteit aan³⁹).

De typisch „Bossche kan” heeft een enigszins gedrongen vorm, met een buikig lichaam, en zij is vrij klein⁴⁰). Van deze tinnen Bossche kannen bezit

³³) Dubbe, l.c.; Verster, l.c.; Petra Clarijs, *Wat is antiek?* d. I, Bussum 1959, p.57-66.

³⁴) H. J. M. Ebeling, *Het Kramersgild te 's-Hertogenbosch*, *Taxandria* 14, 1907, p.118. N. H. L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629*, Utrecht 1946, p.211-212 en 218. Dubbe, p.25.

³⁵) R. A. van Zuylen, *Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch*, d. I, 's-Hertogenbosch 1861, p.648.

³⁶) Van Zuylen, p.198.

³⁷) Dubbe, p.30, 46 en 54-57.

³⁸) Renaud, l.c.; Dubbe, p.58-59.

³⁹) Dubbe, p.63 en 65.

⁴⁰) K. Azijnman, *De achttien oude wijnkannen der Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch*, *Oude Kunst* 4, 1918, p.20-23; aanvulling in *Oudheidkundig Jaarboek* 2, 1922, p.193-199. Verster, p.22 en pl. II. Dubbe, fig. 93 en afb. 27. *Voorlopige Lijst* 1931, p.190.

de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch er 18, een unieke collectie. De heer K. Azijnman heeft ontdekt, dat van de 18 bewaarde kannen er 15 origineel zijn, en wel uit de jaren 1542-1637 en 3 vals. Op vier kannen uit 1637 staan in het roosmerk de letters D H, terwijl de letter D en een egvormig embleem in het boompjesmerk voorkomt; vermoedelijk zijn het werkstukken van Denis Henrixsen, die in 1647 keurmeester was van het Bossche tingietersgilde. De roos, die in Nederland eerst rond 1550 als merk opkwam, werd te 's-Hertogenbosch waarschijnlijk eerst rond 1600 gebruikt; de meeste Bossche kannen hebben geen roosmerk en zijn dus wel vóór 1600 gemaakt⁴¹). Op een van deze wijnkannen staan naast het boompje de letters M en C van een tingieter, die te 's-Hertogenbosch rond 1550 werkzaam was⁴²).

Diverse namen in Bossche archiefstukken herinneren aan kan- en potgieters, lood- en tingieters, die aldaar werkten; de cangieters zijn eigenlijk gespecialiseerde tingieters. Enige namen laten we hier volgen⁴²).

1336 en 1347 Petrus Potghieter (Oldewelt, p.27 en 39).

1347 Johannes Canghieter (Oldewelt, p.38).

1483 Jan Klempe, tingieter (Dubbe, p.15). In 1483 kocht Jan Kempe op de Koudemarkt te Bergen op Zoom Engels tin ter waarde van 22 ponden grooten Vlaams, welk tin aan de Bossche ambachtslieden werd verkocht en door deze bewerkt (Van den Heuvel, p.221).

1507-08 Jacob Coelborner, loodgieter (Van Zuylen, p.156-157).

1507-08 Goyart Cangieter (Van Zuylen, p.147 en 156).

1512-13 Peter Cangieter (Van Zuylen, p.275).

1546-47 Jan Hermansz Cangieter herstelde 22 schenkkannen van de stad (Van Zuylen, p.644).

1561-62 Goyard Willems, cangieter, ook genoemd in:

1566-67 Goyart die cangieter (Van Zuylen, p.728 en 770).

1610 Zeger Adriaansz de Ruyter, tingieter (S.v.Y. III, p.481).

1615 Ghijsbert Janssen, tingieter, versmolt 34 oude drinkkannen van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap (Azijnman 1922, l.c.).

1628 erfgenamen van Gijsbert Daniels, tingieter (S.v.Y. II, p.381).

1749 Joseph van Weert, tin- en loodgieter (S.v.Y. III, p.422),

ca. 1750 Wouter Ruysch, tin- en loodgieter (S.v.Y. II, p.433).

Op de tentoonstelling van oude tinnen voorwerpen, door K. Azijnman ingericht in het museum te 's-Hertogenbosch in 1925, waren 114 nummers,

⁴¹) Dubbe, p.64, fig.19.

⁴²) Behalve Dubbe, l.c. en Van Zuylen, l.c. worden als bronnen ook aangehaald W. F. H. Oldewelt, Rekeningen van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap (1330-1375), 's-Hertogenbosch 1925, en A. F. O. van Sasse van Ysselt, De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch (1500-1810), 3 dln., 's-Hertogenbosch 1911-1914.

waaronder ook diverse werkstukken voorkwamen van Bossche tingieters⁴³):
nr 30 bakje, met het oude Bossche stadsmerk (boompje) en 1576.

nr 31 stadsschenkkan van 's-Hertogenbosch 1630, een van de zes stadskannen, in 1630 vervaardigd door de Bossche tingieter Hans Reynniers Rogghe (cf. D. F. Lunsingh Scheurleer, *De tinnen stadskannen in Nederland*, Oudheidkundig Jaarboek 13, 1946, p.15-21, met name p.18).

nr 32 schotelrand met het Bossche stadsmerk, het roosmerk en de initialen I C van Jaspar Cras, die in 1671-1674 enige malen deken, keurmeester of gezworene van het Bossche tingietersgilde was; de schotel dateert uit ca. 1650.

nr 33 schenkkannetje met roosmerk en de initialen I C van Jaspar Cras (zie nr 32).

nr 6 schotel uit 1735 van het Sint-Barbaragilde (uit Rosmalen?), gemaakt door Jan Gardenier, die ca. 1700 te Dordrecht werkte en misschien later te 's-Hertogenbosch (cf. nr 60). Vermoedelijk is de ciborie uit Leuth (genoemd in nota 30) eveneens van deze tingieter; de ciborie is gemerkt I G.

nr 64 schotel van de Bossche tingieter Henri Jongelings (cf. nr 85) uit de eerste helft van de 18de eeuw.

nr 9 gildeschotel van de Bossche tingieter Gijsbertus van den Bogaert, die tussen 1766 en 1797 herhaaldelijk keurmeester en deken van het tingietersgilde was. Het Bisschoppelijk Museum van 's-Hertogenbosch bezit een tinnen ciborie uit Boekel met als merken een engel en G V D B (inv. 220).

nr 43 drinkkannetje van de Bossche tingieter Franciscus van den Bogaert, in 1787 deken van het tingietersgilde. De Sint-Petruskerk te Boxtel bezit van deze tingieter twee tinnen borden (Voorlopige Lijst 1931, p.50). Hij merkte soms met een roosmerk, waarin de initialen FVDB onder de kroon staan (Dubbe, p.73, fig. 63). Van deze tingieter is ook bewaard een fraai dienblad en een serie van zes borden met randen in de stijl Louis XIV; de merken zijn een gekroonde X en een viermerk (Verster, p.90, afb. 49).

nr 67 schotel van de Bossche tingieter Jacobus van den Bogaert; in het tinmerk staat de jaarletter 95 (= 1795).

nr 68 schotel van de Bossche tingieter L. van den Bogaert, uit het laatste kwart van de 18de eeuw.

nr 26 tinnen kan en schotel voor de Joodse eredienst, vervaardigd door de Bossche tingieter Van den Bogaert, uit 1821.

nr 11 gildeschaal van het Sint-Jorisgilde 1826, gemaakt door Van den Bogaert te 's-Hertogenbosch. Ook het Sint-Jorisgilde te Gemert bezit een tinnen bordje uit de 18de eeuw met het merk V D B (Voorlopige lijst 1931, p.130).

⁴³) K. Azijnman, *Catalogus van de tentoonstelling van oude tinnen voorwerpen in het Museum van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te 's-Hertogenbosch*, 1925 (gestencild exemplaar; bibliotheek Prov. Gen.).

Naast de familie Van den Bogaert werkte te 's-Hertogenbosch in de 19de eeuw een tweede tingietersfamilie, nl. Van Engelen. Van J. van Engelen bezit de Sint-Petruskerk te Boxtel zes tinnen borden, terwijl zowel de Nederlands Hervormde Kerk te Giessen als te Rijswijk tin met het merk „J V van Engelen” heeft (Voorlopige Lijst 1931, p. 50, 133 en 309). Het Bisschoppelijk Museum van 's-Hertogenbosch bezit twee tinnen ampullen, gemerkt met een naar rechts lopende bazuinengel en de initialen I V E (inv. 263). De Abdij van Heeswijk bezit een ampullenschaal met een naar rechts lopende bazuinengel en de initialen I V E, terwijl op het Gemeentehuis te Erp een tinnen peperstrooier wordt bewaard met een engelmerk, waaronder de initialen W V E staan. Volgens Azijnman was Frans van Engelen (1861) „de laatste Bossche tingieter van reputatie”.

De tingieters Rouppe van der Voort, die in de tweede helft van de 19de eeuw samen met F. G. van den Bogaert tevens fabrikanten van pletlood waren, merkten hun tin met de aartsengel Michaël met weegschaal en zwaard, naar het voorbeeld van „de engel van Brussel”; te Brussel werd de engel Michaël reeds in de 16de eeuw in het tin geslagen (Dubbe, p. 73-74, 141, en afb. 13).

De tingieters te 's-Hertogenbosch hebben blijkbaar altijd goede zaken gedaan, hetzij met het maken, hetzij met het omsmelten van tinnen voorwerpen. Zoals boven werd vermeld, werden in 1615 34 oude drinkkannen van de Zwanebroederschap omgesmolten. In een rekening van dezelfde broederschap uit 1526-27 staat het volgende: „Mit consente ende avise van sommigen gesworen bruederen is geordineert omme die oude drinckpotte, der broederscap toebehoirende, te laten vermaken datte 't samen een fatsoen soude syn, alsoe laten vermaken 54 oude drinckpotte ende dair af syn gemact 72 nyeuwe drinckpotte ende af gegeven soe van 50 pont tens, dat die nyeuwe drinckpotte meer wegen dan die oude dede . . .”⁴⁴). Ook uit het testament van de eigenares van de voorname herberg „De Zwaan” aan de Pensmarkt uit 1519 blijkt, dat er in de herberg veel tin aanwezig was, o.a. 31 kwartkannen tapkannen, 26 drinkpotten, 40 schotels, 38 komkes, 6 oorkomkes, 54 „sanchieren” (sauskommen), 65 teljoren, 13 kandelaars, 6 kannen, 10 lepels, 14 zoutvaten en diverse pintkens en maten⁴⁵).

In onze tijd is er weer belangstelling voor tin gegroeid en de handel voorziet de markt met vele nagemaakte oude typen en merken. In tegenstelling met het Nederlandse tin is b.v. het Engels tin vrij hard, doordat het niet met lood, maar met koper is vermengd; het Duitse tin heeft vrij veel lood en is zachter, maar vertoont vaak te drukke vormen, die bij het Nederlands

⁴⁴) C. R. Hermans, Bijdragen tot de geschiedenis enz. der provincie Noord-Brabant, d. I, 's-Hertogenbosch 1843, p. 99.

⁴⁵) A. van Sasse van Ysselt, De inventaris eener voorname herberg van Den Bosch in het begin der 16e eeuw, Taxandria 15, 1908, p. 245-246.

en Engels tin uitzonderingen vormen. Overigens behoren diverse Duitse en Franse tinnen voorwerpen eerder tot „siertin” dan tot het gewone gebruikstin. Tot het siertin kan men ook de schenkkannen rekenen, die staan afgebeeld op het schilderij „De Heren van Lier”, gemaakt door een Antwerpse meester in 1520 en thans bezit van het Brabants Museum te 's-Hertogenbosch; de kannen zijn hier voorzien van koperen banden⁴⁶). Het oude Nederlandse tin is echt gebruikstin, bijna altijd eenvoudig en sober van vorm en steeds doelmatig. Het heeft weinig pretenties, wenst gebruikt te worden en streelt met zijn rustige glans het oog van de mens, die er aandacht voor heeft.

AANVULLINGEN:

Bergen op Zoom

Toen de beroemde Duitse graveur Albrecht Dürer in 1520 vanuit Antwerpen Bergen op Zoom bezocht, kocht hij daar o.a. enige stukken tin (P. T. A. Swillens, Albrecht Dürer, zijn dagboek van de reis door de Nederlanden in 1520-1521, Maastricht, p. 106).

Breda

De heer L. Moelands te Breda bezit twee tinnen lepels met rond blad en naaldverbinding, voorzien van het gekroond stadswapen van Breda en de letters A G B (A. G. Beens) onder de kroon; tot zijn bezit behoren eveneens twee tinnen borden, voorzien van een roosmerk met de initialen P B aan weerszijden van een Franse lelie en een engelmerk (staande engel naar links) met P.BEENS (XVIII?). Reeds in de 17de eeuw woonde een familie Beens te Breda (Brab. Leeuw 9, 1960, p. 1, 39, 50-51).

Volgens het testament van Michael Wilnauen, priester en deken van Sint-Geertruidenberg, uit 1544 bezat hij toen meer dan honderd tinnen voorwerpen (Taxandria 4, 1897, p. 195-201).

De kostschoolhouder Egidius Timmerman te Woudrichem eiste in 1748: „Ieder Jongen Heer brengt mede een zilveren Lepel en Vork, 2 tinne Tafelborden en een tinnen Waterpot” (Taxandria 16, 1909, p. 15); dezelfde tinnen voorwerpen werden ook voorgeschreven door de kostschoolhouders te Etten en te Oosterhout (Taxandria 16, 1909, p. 206-207).

Eindhoven

De abdij te Heeswijk bezit meer tinnen maatkannen uit Eindhoven. Een kan van 1 LITER zonder deksel bevat het ijkcijfer 1, de jaarletters s - x (XXa) en op de voet het handelsmerk V. LEEVWEN. V. CAMP. EINDHOVEN; hetzelfde handelsmerk met het ijkcijfer 2 en de jaarletters Q - V (1881-1886) staat op een maatkan van een DECILITER.

Heusden

Volgens een mededeling van pastoor G. M. van der Velden O. Praem. te

⁴⁶) Dubbc, p.60.

Bokhoven bevat de kerkrekening op 20 mei 1846 de volgende post: „Aan de Heer Sprengers Tinnegieter te Heusden betaald voor twee paar tinnen ampullen en vragt f. 3,15”; de ampullen zijn nog onvindbaar.

Pastoor L. Rovers te Waspik bezit twee tinnen bordjes met een engelmerk en een gekroond roosmerk, waarin de letter F (= fijn tin) voorkomt en de naam van de tingieter C. SPRENGERS; hij is tevens in het bezit van een tinnen bord, waarop zowel het engelmerk als het gekroond roosmerk voorzien zijn van de initialen H V G (= H. Vos, Giessen?). Beide laatstgenoemde merken en initialen komen eveneens voor op een grote tinnen schotel van de abdij te Heeswijk; de jaarletters A tot T wijzen op de periode 1869-1884.

's-Hertogenbosch

1581 Jan Danielszoon, loodgieter (Taxandria 14, 1907, p. 239).

1798 Tot Provisionele Commissarissen van het vernietigde gilde van „Tinnen Lootgieters” werden aangesteld: Leonardus van Weert en Francis van den Bogaert (Taxandria 9, 1902, p. 262).

Van Francis van den Bogaert bezit de abdij te Heeswijk twee tinnen stukken: een grote platte schotel, voorzien van een gekroond roosmerk met F V D B en een staande engel met F V D BOGAERT, en een zalfpotje, gemerkt met een gekroonde roos met F V D B en in de roos de letter L (= lepel tin). Een groot bord, eigendom van pastoor L. A. Rovers te Waspik, heeft een gekroond roosmerk met W V E en een bazuinengelmerk met W. VAN ENGELEN. De initialen I V E op een engelmerk komen voor op een tinnen wijwaterbakje met een kruisje, in het bezit van de heer L. Moelands te Breda. Van deze Jan van Engelen bezit de abdij te Heeswijk drie grote diepe schotels, voorzien van een gekroonde roos met I V E en van een bazuinengel met I. VAN ENGELEN, een maatkan van $\frac{1}{2}$ LITER, voorzien van een gekroond roosmerk met I V E (ijkcijfer 2, jaarletters H = 1875 tot x = XXa; tweekakig scharnier; deksel ontbreekt), een hoekige waterstoof gemerkt met een gekroonde roos met I V E en een engel met palmtak, sterretje en I VAN ENGELEN, en een ronde waterstoof, gemerkt „ ENGELEN. 's BOSCH”; waarschijnlijk behoren bij dezelfde tingieter een tinnen koffiekkan met deksel en driekakig scharnier, gemerkt met een engel naar rechts en de initialen „ V E”, en een tinnen maatkan van $\frac{1}{2}$ LITER, gemerkt „ 's BOSCH” (ijkcijfer 2; jaarletters Y = 1888 tot x = XXa).

Van de Bossche tingieters Rouppe van der Voort bezit de heer J. van Dort te Teteringen een groot tinnen bord, voorzien van twee merken: een gekroonde roos met 'S BOSCH en de engel Michael met weegschaal en duivel en „R. v.d. V. en Zn. 'S Bosch”. Hetzelfde engelmerk en dezelfde letters komen ook voor op een wijwaterbakje met een crucifix van de heer L. Moelands te Breda, terwijl een gekroond roosmerk met „'S BOSCH”

eveneens voorkomt op zes kloosterlepels van dezelfde eigenaar.

Tot de Bossche tingieters behoort ook hoogstwaarschijnlijk „Wouterus Habraken, burger van Den Bosch”, die in 1782 op de markt een huis kocht, genaamd Het Duifken (S.v.Y, III, p. 303). In de abdij te Heeswijk bevindt zich een grote platte tinnen schaal met de jaarletters B (1821), D, H, L, M, S (1837) en twee tinmerken: een gekroonde roos met de initialen W.HB (HB gecombineerd) en een staande engel met „WOUTERUS HABRAKEN”. Onzekerheid bestaat nog over twee tinmerken, die misschien van eenzelfde tingietersfamilie S. afkomstig zijn. Een gekroonde roos met I.F.S. vond ik op een tinnen dooplepel in de Sint-Willibrordskerk te Eersel, op een reeds eerder genoemd wijwaterbakje van het Bisschoppelijk Museum te 's-Hertogenbosch (inv. 243), op een tinnen kruik van mej. D. S. te Helmond en op een „NED. MAATJE. DECILITRE” met 32 jaarletters (vanaf n = 1857 tot c = 1892) in de abdij te Heeswijk.

Een gekroonde roos met G.I.S. komt voor op twee andere tinnen maatjes in dezelfde abdij: een „DECILITER” met ijkcijfer 4 en jaarletters P(1880) tot z(XXa) en een „ $\frac{1}{2}$ DECILITER” met dezelfde jaarletters en hetzelfde ijkcijfer.

W. H. TH. KNIPPENBERG